

Darabos Enikő¹

SZEXUÁLETIKA AZ ÁGYBAN²

– Balázs Béla–Karin Michaëlis: *Túl a testen* –

1920-ban jelent meg a Bécsi Magyar Kiadónál Balázs Béla és Karin Michaëlis *Túl a testen* című könyve, melyet mindmáig elhanyagolt a kritika. Nem jelentek meg róla tanulmányok, nem találhatunk érdemi írásokat a mű szexuáletikai irányvonalával kapcsolatban, holott Balázs Béla alakja és életműve egyre hangsúlyosabb részét képezi a nemzetközi emigráció-kutatásnak [exile-studies]³. Igaz, viszonylag nehéz a könyvet megszerezni, Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtáron kívül csak a szegedi Somogyi Könyvtárban érhető el, helyben olvasásra. Való igaz az is, hogy nagy irodalmi értéket nem képvisel a könyv, a korabeli szexuáletikai megfontolásoknak és Balázs Béla naplófeljegyzéseinek fényében azonban tisztán jelzi, hogy a testről és a szexusról való gondolkodás mélyen áthatotta az 1920–30-as évek értelmiségi közegének személyes és művészi látásmódját.

Balázs Béla nem kifejezetten irodalmi műveivel, hanem sokkal inkább filmesztétikai tevékenységével hatott a 20. század magyar kultúrájára. Bauer Herbert Bélaként anyakönyvezték 1884-ben, a Balázs Béla nevet 1913-ban vette fel, és ugyanebben az évben kötött házasságot Hajós Edit orvosnővel. Barátja volt Kodály Zoltánnak, Bartók Bélának, Adynak és Lukács Györgynek is. Első világháborús sérülése miatt Szabadkára helyezték 1915-ben, ahol *Vasárnapi Kör* néven szervezett a lakásán beszélgetéseket, melyeken Lukács György, Hauser Arnold, József Attila és Gyömrői Edit is gyakran vett részt. 1918-ban elvált, és 1919-ben feleségül vette Hamvassy Annát. Aktívan részt vett a Magyar Tanácsköztársaság politikai életében, majd a kommün bukása után hamis papírokkal elhagyta az országot, és a Bécs melletti Reichenauban megkezdődtek számára az emigráció évei. Több német és magyar lap munkatársaként dolgozott, színházi és filmkritikákat is publikált, majd 1926–1930 között Berlinbe települt át. Leni Riefenstahl több filmjének ő írta a forgatókönyvét. 1931-ben belépett Németország Kommunista Pártjába, majd ugyanez év őszén Moszkvába utazott, hogy a filmfőiskolán előadásokat tartson és filmet készítsen a Magyar Tanácsköztársaságról. 1932-ben feleségével Moszkvában telepedett le, a film (*Ég a Tisza*) címmel el is készült, de nem került forgalmazásra. 1945 után tért haza

¹ A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ egyetemi docense.

² Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

³ HITES Sándor, „Komparatiztika és emigráció kutatás”, *Helikon*, 4. sz. (2014): 560–574.

Magyarországra, ahol tovább folytatta filmszervezői, tanári és szerkesztői munkáját. 1948 után, Lukács félreállításával egyidejűleg, ő is a bírálókat célkeresztjébe került (túl avantgárdnak bizonyult a hivatalos ideológia szemében), nem taníthatott, műveit pedig nem jelentették meg. 1949-ben halt meg, de hatása a magyar filmtudományra a mai napig megkérdőjelezhetetlen.

Karin Michaëlis dán író és publicista a kor feminista szószólóinak egyikeként lépett fel műveiben a nők jogainak tiszteletben tartásáért. 1872-ben született (tehát 12 évvel idősebb volt Balázs Bélánál), első férjétől, Sophus Michaëlistől 1911-ben vált el, majd a következő évben férjhez ment Charles Emil Stangeland norvég–amerikai diplomatához, elvi nézetkülönbségeik miatt 1917-ban szétmentek, majd 1930-ban elváltak. Michaëlis politikai meggyőződését éles antifaszizmus és erős pacifizmus jellemezte, Hitler uralomra jutása után német emigránsokat fogadott dániai lakásába (többek között Bertolt Brechtet és feleségét). 1940-ban, Dánia megszállásakor önként emigrált Amerikába, ahonnan csak a II. világháború után, 1946-ban tért újra haza. 1950-ben halt meg Koppenhágában.

Balázs Béla 1914–1922 között írt naplójának tanúsága szerint megismerkedésük 1920 január–februárjára tehető, amikor Michaëlis valamelyik barátnőjével kilátogat Reichenaubába. Ezt megelőzően Eugenie Schwarzwald számtalan korabeli értelmiségit vonzó bécsi szalonjában találkozhattak. „Genia” Schwarzwald az első osztrák, doktorátussal rendelkező, tudós nő, aki Svájc-ból került Bécs arisztokrata körébe, és ott hamarosan vezető értelmiségi szerepet töltött be. Nemcsak a kor híres művészeit és tudósait összegyűjtő szalonja kapcsán híresült el, hanem azért is, mert a *Schwarzwaldd'sche Schulanstalten* néven 1901-től indított, koedukált iskolái lányok generációit nevelte ki.⁴ Intézményeivel valóságos márkánévvé nőtte ki magát a bécsi művelt közönség soraiban. Eugenie Schwarzwald számára is, mint annyi más arisztokrata nő számára, a tudományosság (és a művészet) egyetlen művelhető formáját a korabeli férfifuralom a szalonok fenntartásában engedélyezte.

Deborah Holmes életrajzkutató már említett írásában úgy fogalmaz, hogy Alma Mahler (-Werfel) és Berta Zuckerkandl mellett Eugenia Schwarzwald volt az a felvilágosult nő, aki zsidóként, amolyan „self-made woman”-ként fiatal hölgyeknek szervezte az első, helyi reálgimnáziumot, ahol a tudományos grémiumok tiltakozása és akadékoskodása ellenére mindent megtett azért, hogy kapcsolatai révén képzett tanárokat és tanítókat szerezzen a lánytanulók mellé. Így kívánta felszámolni azt a „kulturális dilettantizmust” [Cultureller Dilettantismus]⁵, mely belengte a korabeli „szalonokat”. Schwarzwald „Genia” rendhagyó szalonjában találkozhatott tehát Balázs Béla és Karin Michaëlis is, később pedig alakja – miként Balázs naplója tanúsítja – időről időre fel-felbukkan a szerzőpáros életében.

⁴ Jótékonykodását és szociális segítő szervezeteit a *Schwarzwaldd'sche Wohlfahrtswerk* néven ismeri az utókor. Erről bővebben lásd Deborah HOLMES, „»Genia« Schwarzwald and her Viennese »Salon«, in *Austrian lives*, Hg. Günter BISCHOF (New Orleans, La.–Innsbruck: Univ. of New Orleans Press–Innsbruck Univ. Press, 2012), 193–194.

⁵ HOLMES, „»Genia«...”, 209.

A későbbi reichenai találkozás apropóján Balázs az alábbiakat jegyzi fel naplójába: „Karin Michaélis nem tetszett nekem: mondaine bourgeoise, aki rosszul öltözik, »az ügyes társalgó«”⁶. A legkevesebb, amit elmondhatunk ezzel kapcsolatban, hogy kettejük találkozása nem lehetett kifejezetten érzéki, és ez különösen annak fényében furcsa, hogy hamarosan – már szeretőként – pár hónappal későbbre tervezett egy hetes, „bekeretezett kis időszakot” (N. 391) jelölnek ki, melynek keretein belül „egy pogány-öröm-regény”, „veszedelmes csábító olvasmány” (N. 402) megírására szerződnek. Így keletkezett a *Túl a testen* címet viselő naplóregény, melyben a szerzőpáros fiktív szereplők (Kolja és Héla) felváltva közölt naplójegyzeteiken keresztül teszik próbára a szeretői viszony mint „pogány”, érzéki találkozás (*Begegnung* – írja Balázs a naplójában [N. 391.] szabadelvű elképzelését. Más dolog, hogy Balázs szerint a könyv „tragikus kritikája lett az erotikának, a lélek apoteózisa, büntudat és fenyegető írás” (N. 402).

A vállalkozás sok tekintetben mintha Elfriede Friedländer bécsi aktivista és nőjogi harcos korabeli elveit és szexuáletikai kiáltványait visszhangozná. Friedländer (írónévén: Ruth Fischer) ugyanis szintén 1920-ban jelentette meg *Die Sexualethik des Kommunismus: eine prinzipielle Studie*⁷ című művét, melyben a kommunizmusban megújítani kívánt nemi viszonyok újragondolására vállalkozik. Az 1895-ös születésű Friedländer filozófiai, gazdasági és politológiai tanulmányai alatt az Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártja (SDAPÖ) tagjaként tevékenykedik. 1915-ben férjhez megy Paul Friedländer újságíróhoz. Az 1918-ban megalapított Osztrák Kommunista Párt (a későbbi KPÖ) létrejöttékor az övé volt az 1. számú párttagkönyv. Később elvei és aktivizmusa miatt összetűzésbe kerül Sztálinnal, és – mint „trockistát” – a moszkvai „tizenhatok perében” halálra ítélik. 1941-ben New Yorkba emigrál, ahol a sztálinizmus ellenségeként aktív politikai, sőt, Alice Miller néven hírszerzési tevékenységet folytat.

A *kommunizmus szexuáletikája* című kiáltványában azt írja, hogy „[s]zabadítsuk meg magunkat minden hagyománytól, tegyünk félre minden irigységet és a bizalmatlanságot! A kicsapongók bűnei, a súlyos következményekkel és fertővel járó bonyodalmak és disznólkodások helyett talán majd örökké változó, ám cserébe szép szerelmi viszonyokba belevetett tiszta, erős és elfogulatlan embereket látunk”⁸ (SK. 15). Az erotika kultúrájának megteremtése számára tehát ott kezdődik, ahol a szeretett személy egyénisége, a szerelem mint egy kitüntetett tárgyhoz való esztétikai viszonyulás képződik meg. Megjegyzi ugyanakkor, hogy „a szerelem nélküli nemi

⁶ BALÁZS Béla, *Napló. 1914–1922*, Tények és tanúk sorozat, vál., szerk., FÁBRI Anna (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982), 374. A továbbiakban a főszövegben: N.

⁷ Elfriede FRIEDLÄNDER, *Die Sexualethik des Kommunismus: eine prinzipielle Studie* (Wien: Verl-Genossenschaft „Neue Erde“, 1920). A továbbiakban a főszövegben: SK.

⁸ „Befreien wir uns von jeder Tradition, legen wir die grüne Brille des Übelwollens und Mistransens ab! Vielleicht sehen wir dann anstatt der Sünden der Wüstlinge, anstatt der folgen- und elendschweren Verwicklungen und Schmutzereien heitere, starke, unbefangene Menschen in ewig wechselnde, aber in stets schöne Liebesbeziehungen verstrickt”. FRIEDLÄNDER, *Die Sexualethik...*, 15.

gerjedelem poligám, a felcserélődésre van beállítva, számára az egyik nő épp olyan jó, mint a másik”⁹ (SK. 23.). Írásában indulatosan jelzi, hogy „az erotikát illető műveletlenségünk legmeghatározóbb, kortárs szimptomája épp az, hogy a nemi ösztön teljesen személytelenül tör fel, kielégülést követel és nem kötődik semmilyen szeretett személyhez”¹⁰ (SK. 23.). Az ember alapvetően poligám beállítottságát tényként kezelő Friedländer számára a társadalmi harcok által felszabadított boldog szocialista jövőben megszűnnek a szexuális életet megbéklyózó törvények, eltűnik a „kapitalista szexuális képmutatás”,¹¹ és létrejön a testi és lelki kapcsolat harmonikus egysége.

Az *Egy szexuáletikai ideál lehetősége* című fejezetben Friedländer épp a Balázs Béla és Karin Michaëllis által is kipróbált poligám kapcsolat mibenlétét tárgyalja. Megvalósítható-e a fenti ideál olyan, a poligámia ténye által legitimált promiszkuus kapcsolatokban, amelyek szükségszerűen egyet jelentenek a rendszertelenül változó együtt- és különélésekkel?

Először meghatározza, hogy a poligámia alatt több személy egyidejű kapcsolatát érti. Majd hozzáteszi, hogy maga a személy is poligám, hiszen abban a várakozásban él, hogy a jelenlegi, tudatosan megélt erotikus kapcsolata után egy másikba fog majd belekezdeni. Ha mindkét oldalról ez az őszinteség működik, akkor a poligámia értékes formájáról beszélhetünk. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy a nő ösztönszerűen a tartós kapcsolatokat keresi, és ha a szeretett férfi kedvéért pusztán megjártssa a könnyed, poligám nőt, kapcsolatuk őszintesége ellenére, számtalan boldogtalan pillanatot fog megélni. A poligámia „veszélyei” közé sorolja Friedländer a Don Juan, illetve az Aspasia-modellt, melynek értelmében a férfi (vagy a nő) számára nem a másikkal megélt erotikus élmények, hanem kizárólag saját „szerelmi kalandja” lesz fontos. Hosszas érvelése végén hozzáteszi, hogy mindez természetesen csak az emberek egy csoportjára érvényes, mármint a poligám beállítottság. Elméletileg elgondolható, hogy ily módon is egy aktív, alkotó életet éljen az ember, a kérdés a létezés mikéntjén van. Friedländer kiáll amellett, hogy ezek a poligám kapcsolatok intenzívek és nemesek lehetnek, olyanok, amelyekben keveredik egy férfi és egy nő szellemi és testi vonzereje, és ahol teljes őszinteségben és egyetértésben fogadják el egymást. „Mindez *elgondolható*, valójában azonban a kultúrnépeknél sehol nem található meg”¹² (SK. 49.) – zárja le végül ez irányú fejtegetéseit. A poligámia ezen ideáltípusáról a kisajátítás vágya miatt kell az elméletírónak lemondania, mely mindaddig meghatározza a jelen és a közeljövő szexuáletikáját, amíg a hűtlenség téveszméjével le nem számol az emberiség.

⁹ „Der Geschlechtstrieb ohne Liebe ist polygam, auf Abwechslung eingestellt, ihm ist die eine Frau so gut wie die andere”.

¹⁰ „Das ist ja eben das kennzeichnendste Symptom unserer gegenwärtigen Kulturlosigkeit in erotischen Dinge, dass der Geschlechtstrieb, ganz unpersönlich, das heißt ohne Bindung an eine geliebte Person auftritt und nach Befriedigung verlangt”.

¹¹ „[K]apitalistischen *Sexualheuchelei*” – FRIEDLÄNDER, *Die Sexualethik...*, 45. Kiem. az eredetiben.

¹² „Das alles ist *denkbar*, aber in Wirklichkeit bei Kulturvölkern nirgends zu finden.”

A szerzőpáros naplóregénye, valamint Balázs Béla naplója mindezeket a dilemmákat élesen jelzi is, tekintve, hogy az érzelmi zsarolás, a kisajátításvágy és a féltékenység érzelmi ökonómiaja szervezi a szövegeket. A *Túl a testen* elegye erotikának és lelkifurdalásos rohamoknak, melyek felváltva veszik birtokukba a feleségét Héla miatt otthon hagyó, kommunista és macsó Kolját és a könnyed, kalandvágó nőt pusztán megjátszó Hélát. A fiktív kerettörténet értelmében, melyet a kötethez írt előszóban bont ki, Balázs Béla a háborúban eltűnt, egykori barátjának feleségétől kapta meg Kolja naplóbejegyzéseit, hogy „használja föl irodalmilag”.¹³ Semmilyen stílári átalakítást nem végeztek a szövegen, pusztán „egymásba rendezték” (TT. 6.) a két naplót. „Alkalmassint akadnak majd kispolgárok, akik megütköznek ennek az igazságnak kiméletlen (sic!) meztelenségén. De az ilyen emberi dokumentumnak, amely nem lép »irodalmi« igényekkel a közönség elé, a valódiság az egyetlen létjoga” – hangzik az előszó zavaros mentegetőzése.

Értsünk tisztán: a szöveg testes erotikáját kizárólag „valódisága” igazolhatja, mivel bizonyos körökben blaszfémnek, esetleg szeméremsertőnek hatna, ha elismerné irodalmiságát. A kortársak által képviselt és elvárt kommunista aszkézis felől nézve az irodalmiság amolyan burzsoá eszképzismusként értelmeződhet, mely semmiképp nem fér össze a társadalmi hasznosság mindenekfölöttiségét képviselő ideológiával. A mentegetőzés mögött megbújó óvatosság arra enged következtetni, hogy Balázs Béla tart attól, hogy közös művük amolyan felelőtlen, burzsoá kéjelgésnek minősülhet a korabeli olvasók és elvtársak szemében, és ez alól a vád alól szeretné előre felmenteni a könyvet azzal, hogy „emberi dokumentumnak”, azaz realista irodalomnak tünteti fel, melyet nem is a szerzők, hanem az élet írt. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy előre lekispolgározza az őt esetlegesen lekispolgározó olvasóközönséget.

Minden szexuáletikai merészsége ellenére, van valami Balázs Béla írásában (és naplójában is), ami ressentimentként hat. Kicsinyesnek és önajnározónak hat az a naplójában lejegyzett önfényező igyekezet is, amivel a munka ráeső részét dicsőíti: „Azt hiszem, hogy az én naplóm nagyon jól van írva és nagyon gazdag. Gazdagabb részlet-pszichológiában minden más könyvemnél. Nem hiányzik belőle más, mint a végső vízió (a végső komolyság). Mert mégiscsak kitalálás.” (TT. 402.)

Senkit ne tévesszen meg a passzusok ellentmondásos viszonya: Balázs Béla és Karin Michaëlis csakugyan folytattak szeretői viszonyt, melynek érzéki tapasztalatait csakugyan megírták egy közös könyvben. Más dolog, hogy alakjukat fiktív figurák álarca alá rejtették, és e figurák sorsát kevéssé tudták közös perspektívában szemlélni.

Elfriede Friedländer fentebbi elméletének tükrében leginkább azt mondhatnánk, hogy egy érzéki vonzalmon alapuló poligám kapcsolatot tesznek próbára, melynek Friedländer által megkívánt őszintesége azonban kimerül abban, hogy meghatározott időkeretben helyezik el, és nem várják ki, amíg az magától ki nem múlik. Poligámia

¹³ Karin MICHAËLIS és BALÁZS Béla, *Túl a testen. Egy férfi és egy nő naplója* (h. n.: Bécsi Magyar Kiadó, é. n.), 5. A továbbiakban a főszövegben: TT.

laboratóriumi körülmények között, mondhatnánk röviden a szerzőpáros közös naplóját olvasva, amelyre mindezek mellett erősen sztereotip női diskurzus és amolyan duhaj, jöllehet ideológiai önmarcangolással dúsitott macsizmus jellemző.

Az egyébként sem monogám hajlamairól híres Balázs Béla naplójában is számtalanszor tárgyalja, hogyan kerül feleségével összetűzésbe gyakori erotikus kalandjai okán. A házasság kontra szenvedély kérdéskörrel kapcsolatban a következőket jegyzi le naplójába: „Ha házamhoz, melyben lakom és élek, mely nélkül hontalan vagyok, egy filagóriát akarok építeni, és kiderül, hogy lehetetlen – az következik-e belőle, hogy bontsam le a házat?” (N. 392.) Jelen bejegyzés épp egy bizonyos Maria Lazarral kapcsolatos, és ez esetben egy a szerző által elfojtott erotikus viszonyulásra vonatkozik, amelyet a feleség, Hamvassy Anna férje naplójának olvastán kitörő idegrohama láttán vall be az író. A feleség ugyanis komolyanak ítéli férje elfojtott erotikus vonzódását a lányhoz, ezért megfenyegeti, hogy elhagyja férjét. Az értetlenkedő férj számára ez lenne egyenlő az otthont jelentő ház lebontásának számára ijesztő látomásával. Mind-ebből az válik egyértelművé, hogy ha nem pusztán a hím egyed ösztönkielégítésére szolgál egy erotikus viszony, a lelki kapcsolat privilégiumát önmagának fenntartó feleség felbontja a házasság társadalmi szerződését.

Friedländer poligámia-felfogásának értelmében a férj rémülete amolyan polgári defetizmusként fogható fel, ha nem egyenesen gyávaságnak, amely „a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon” képmutató logikáját rejti. Igen ám, de Balázs nem áll meg az architektonikus működéseknél, hanem test és lélek építményének értelmezésére is készen áll, amikor a továbbiakban azt írja:

„[a feleség,] Anna követeli, hogy a szexus a lélek szimbolikus és teljes megfelelő kifejezése legyen. Ez volna a test megváltottsága. És Anna ezt követeli. Nálam, sajnos, nincsen úgy. Ahol a szexus valóban a lelki vonzás szimbóluma, ott szabad és kell belőle következtetni a lényeges dolgokra. De szabad-e nálam? Anna tudja, hogy az én szexusom nem jelenti lelkemet és gyakran – most is – mégis sorsunkat és életünket volna hajlandó szerinte igazítani [...] Jó volna, ha Anna jobban bízna becsületes szándékomban, mellyel Máriához való viszonyomat félreérthetetlenül örökös kötelezettséggel tisztáztam, mikor elváltam tőle, és nem gondolná, hogy egy trisztáni szédítő vonzást kell leküzdenem, hanem csak ugyanazt az *ordináre nemi izgalmat*, mely majdnem minden nő közelében elfog [...], és melyet nem nehéz elnyomni ott, ahol nagy értékek forognak kockán”. (N. 393–394. Kiem. tőlem: D. E.)

A fenti idézetből világosan látszik, hogy Balázs Béla egy olyan szexuáletikai felfogás követője, mely szerint van a szexusnak egy „ordináre”, animális szintje, ami a nyers szükséglet kielégítés minden etikai normától mentes működésmódjára vonatkozik, és van egy, a „lélek” fogalmával feldúsított, értéktelített szexus, mely a feleség szerepköre és alakja köré fonódó, domesztikált működésmódként értelmeződik. A korra jellemző materialista testfelfogást, azaz a nemi ösztönök feltétel nélküli kielégítésének szükségét

olyan ellentmondást nem tűrő férfi arroganciával adja elő, amiben elnyomhatatlanul feltörnek a maskulin dominancia hatalmi hangjai.

Mindezt azért tartottam fontosnak elmondani, mert alapvetően innen indul a *Túl a testen* című könyv alaphelyzete, melyet nemcsak itt, hanem Balázs naplójában is kifejt. Ezzel kapcsolatban igen jelentős lesz a könyv első, Koljától (vagyis a férfi szereplőtől) származó mondata: „Nem szeretem!” (TT. 7.) Olvasóként rögtön gyanakodhatunk, hogy ezek szerint az animális szexus diskurzusát fogjuk olvasni, amely a lelki tényezők radikális kizárásának hipotézisével egyenlő.

Ezt követően megismerjük azt a narratívát, amely a férfi és a nő érzéki „találkozását” kiváltotta. Kolja a következő oldalakon elmeséli, hogy egy értelmiségieknél rendezett vacsorán („elegáns és szellemes társaság” TT. 9.) „[e]gy molett fiatal szőke asszony” (TT. 9.) mellé keveredett:

„Töltött galamb. Ruhája mélyen ki van vágva és sok gyöngy van a nyakán. Nyilván nagyon értékesek. Hegyes körmein csillog a lakk, ujjain sok gyűrű. (És a szavaiban Plató!) Se nem szép, se nem csunya (sic!). Sohase vettem volna észre [...] Csak tolakodó molettségét érezte az oldalam, mint ahogy egy forró kályhát érez az ember, ha túl közel ül” (TT. 9.).

A felékszerezett női test eleganciájának megvetése,¹⁴ és az emiatt érzett kisebbségi komplexus a kötet visszatérő motívuma lesz, ám ezen nem pusztán az alacsonyabb társadalmi osztályba tartozó ember irigységét kell értenünk, hanem azt is, hogy a férfi elbeszélő maskulin hataloméhségét frusztrálja a gazdag nő pusztá léte. A férfi ugyanis többször leírja elképedését afölött, hogy egy ilyen hivalkodó, női test (vagy inkább „hús”) hogyan beszélhet az emberi műveltség legnagyobb értékeiről, filozófiáról, Platónról. A következő oldalakon nagyon sokszor fordulnak elő a nő húsára vonatkozó metaforák, hasonlatok:

„Eleven hustól (sic!) dagadt, melyet evett és mely husában eleven maradt” (TT. 12.); „a finoman táplált fehér hus a szemembe vágott, mint egy fehér ököl” (TT. 15.); „finom, illatos, fehér hus” (TT. 17.)

A nő erősen karnális megjelenítését egy férfi naplója egy olyan beszélgetésbe ágyazza, melynek témáját az asszony adja meg és központjában az állatok néma szenvedése áll, egészen pontosan egy lóé, amelyet gazdája csaknem agyonver.¹⁵ Nem mondhatnánk, hogy a nő a találkozás kezdetétől a lélektelen hús metaforájaként értelmeződne, sőt, az ékszerei, ruházata és cicomái által ékesített női test nagyon éles ellentétet képez ezzel a gondolattal. Kolja-Balázs Béla diskurzusában a női test fokozatosan elveszí-

¹⁴ Talán ezért is kellett *lekályháznia*.

¹⁵ A ló története egyébként kísértetiesen hasonlít ama torinói ló történetéhez, amelyet a Nietzsche-filológia a filozófus teljes, szellemi összeomlása kapcsán szokott emlegetni.

ti emberi jellemzőit és elomló hússá válik, vagyis az anyag minden jelentés előtti formátlanságának dimenziójába helyeződik. Így áll bosszút a férfi elbeszélő azért a frusztrációjáért, amelyet a jól szituált nő társadalmi helyzete miatt éreznie kell. Megvetés és önmegvetés, valamint az emiatt érzett bosszú hatja át itt a maskulin hangot.

Ez történik a vacsoraasztalnál kiépülő nyers, érzéki valóság dimenziójában, amelynek diszkurzív regiszterében ugyanakkor Héla-Michaëlis arról beszél vacsoraszomszédjának, hogy képtelen elviselni az állatok szenvedését, hiszen az állatokból teljes mértékben hiányzik az emberi létmódra jellemző önreflektivitás, és az állatok kínzása belőle hisztérikus rohamot vált ki. Ezt a valóban hisztérikusnak bizonyuló rohamot használja ki a férfi, amikor a nő a felvetett téma „átbeszélésére” a szobájába invitálja, majd ott kifejti neki, hogy: „[e]gy embert meg lehet szabadítani (sic!). és aki ember, az már szabad is, mert ember. De hogy tudjuk eltérni, elviselni, hogy állatok, állatok éljenek mellettünk?! A mélységből némán üvöltő, megválthatatlan lelkek! Nem szabad, hogy állatok létezzenek...” (TT. 14.) A nő egyébként teljesen indokolatlannak ható felindultságát leíró férfi diskurzusban a női formák, a remegő izmok pillanatok alatt azonosítódnak a „finom race-lovak izmaival”. (TT. 14.)

Egy tapasztalt pszichoanalitikus igencsak elégedetten adná át magát a szöveg burjánzó metaforikájának, hogy megfejtse azokat az elfojtott indulatokat, melyek a jelenetet áthatják és melyek a férfi és nő szexuális aktusba torkolló helyzetét megmagyarázzák. Az animalitás (a lélektelen hús örvényétől való női rettegéstől kezdve a férfiúi hatalomvágy szadisztikus kiélésén át a saját, társadalmi alacsonyabbrendűsége miatt érzett szegényében bosszút álló maskulin gőg alakzataiig mind-mind) igen erősen ott van a jelenet leírásában. És természetesen az aktust követően a férfi lesz az, akinek hatalmában áll definiálni az eseményeket, amikor a nő kérdésre („Mi ez? – kérdezte bágyadtan.”) azt válaszolja: „[e]z mámor”¹⁶ (TT. 18.). Ez lesz a továbbiakban az a kulcsszó, amelynek megértésre és megélésére kísérletet tesznek, amikor a „njemka” (TT. 19.), azaz Héla szeretőjét egy párizsi hónapra „kölcson kapja”¹⁷ a feleségtől, Szonjától.

A *Napló* sorainak tanulsága szerint azonban van még valami, ami ezt a kapcsolatot motiválja. Illetve kettő. Az elsőt tekintve az alábbiakat olvashatjuk németül Balázs Béla naplójában:

„Ich danke Dir, dass Du reich bist, dass ich Dir geben konnte, ohne Dir zu verschütten; dass ich Dir nicht weh tat, dass ich lieben durfte meiner heidischen-nomaden Natur nach, ohne mich zu versündigen. Ich danke Dir eine blutlose, reine, schuldlose, lichte Schönheit und Freude” (N. 397.)

¹⁶ Jóllehet a későbbiekben pontosít ezen: „Azért neveztem »mámornak«, mert hirtelen nem jutott jobb szó az eszembe. Mert az volt csak nyilvánvaló, hogy ebben nem olyan érzésről van szó, melyért minden egyebet cserben hagy az ember – idézi Héla a férfi szavait – De azért ez mégsem »mámor« csupán. Hanem »találkozás«.” (MICHAËLIS és BALÁZS, *Túl a testen...*, 60.)

¹⁷ „Megtörtént ez már? Soha ilyet. Egy asszony kölcsonadja az urát egy hónapra egy másik asszonynak. Az kötelezi magát, hogy sértetlen állapotban szolgáltatja vissza.” (Uo., 58.)

Ez a „gazdagság” nem kifejezetten anyagi értelemben értendő, hiszen a továbbiakban majd ezt olvassuk a naplóban:

„Vitalitás, vitalitás, sebezhetetlen. Mert hús és vér, és minden életszerv mögött fantázia van benne, mint legbelső tartalom. Ez a fűrészpóra a babának. Minden szúrásra fantázia dül ki belőle. Sebezhetetlen. Az első asszony, akit nem kell féltennem” (N. 398.)

Ebből következően a „gazdagság” szó a fantázia és a nagyvonalúság szinonimájává válik, ami mintegy megnyugtatóképpen hat a macsó férfira, akinek nem kell az elhagyott szerető összeomlásával, esetleges lelki zavaraival számolnia. A „szúrás” kétértelmű retorikája különösen felerősíti a sorok átvitt értelmű olvasatát, és az önimádó hím mentegetőzését, aki mindeközben élvezettel kéjeleg a saját „pogány-nomád természetének” hangsúlyozásában.

Nem mellékes azonban az emigrációban élő, szegény értelmiségi szerepébe kényszerülő férfi számára az sem, hogy Karin Michaëlis egy befolyásos, jómódú és okos nő, aki révén jobb társadalmi helyzetbe kerülhet. Ezzel kapcsolatban a következő feljegyzésekre bukkanhatunk a *Napló*ban:

„mikor legelőször beszéltem vele, arra gondoltam, hogy hasznos lehet nekem az ismeretsége. Mikor megcsókoltam, és ő harmadnapra már fordítani kezdte a *Halálos fiatalságot*, rettenetes volt nekem. (»Missbrauchte Frauenkraft« - tréfált Schwarzwaldné. – »Jawohl – feleltem –, so fühle ich es auch.«) Elfogulttá és valóban *nemileg tehetlenné* tett vele szemben az a kínos érzés, hogy hasznom lehet belőle, hogy szeret, de leginkább annak emléke, hogy valóban evvel a gondolattal közeledtem legelőször hozzá.” (N. 397.)

Innen nézve igencsak kétes mindaz az elragadtatottság, amivel Kolja-Balázs Béla filozófiai alapokra kívánja helyezni Héla női lényét, amikor a következőket írja:

„Nem, itt nem emberről van szó. Egy őselem inkarnációja. [...] Nem, ez nem csak érzéki gyönyörűség volt. Szent, misztikus megrendülése az ős élménynek. A létezés ős kéje. Létezni az élvezésben, létezni az élvezés által. Létezni önmagamért, mint a föld, mint a víz, mint a hegy, mint a fa. Legvégső, legmélyebb realitás”. (TT. 25.)

Meg az a hatvanezer korona,¹⁸ amit Karin Michaëlis megküldött Balázs Bélának közös könyvükért.

¹⁸ „Nagy dolog történt. Karin megküldte a dán koronákat, melyeknek valutája most olyan magas, hogy majdnem 60 000 (hatvanezer) koronát kaptam. A »Túl a testen« című regényünkért. Még sohase láttam ennyi pénzt.” (BALÁZS, *Napló...*, 440.)

Ezt megelőzően azonban a munkafolyamatról is képet alkothatunk magunknak, az öntetszelgő-önsanyargató férfiúi szellem alábbi kinyilatkoztatása alapján:

„Lefordítottam a naplóregény Karin-részét is, melyet lényegesen átdolgoztam, és amennyire lehetett, kiszedtem belőle a giccses bakfisszementimentalitást. A regény címe: »Túl a testen«. Olyan, hogy talán sikere lehetne. Első könyvem, amely nem szívem sorsa, melyet »írtam«, »kigondoltam«, ahogy írók írnak. Barátaim haragszanak érte, és én szégyellem. És meg fog verni az Isten. Nem fogom megkapni érte azokat a dán koronákat, amelyekért írtam. Karin a mai napig nem jelentkezett. De meg fogom kapni Kassákék teljes és ebben az esetben talán meg is érdemelt megvetését.” (N. 428.)

A kötet poétikus vállalkozását, melynek értelmében talán sikerül majd létrehozniuk az erotikus élmény irodalmi nyelvét és az „új ember” szexuáletikai ideálját, éppen ezen az attitűdön bukik meg. A napló soraiban rögzített félelem, mely élénken jelzi, hogy írójuk tart a kommunista elvtársak és barátok esetleges rosszallásától, ezenfelül még Isten haragjától, de különösen Kassák véleményétől,¹⁹ semmiképp sem lehet felszabadító az alkotásfolyamatra nézve. A női írásmód (és pozíció) állandó lekicsinyléséről és megvetéséről most nem is igazán beszélnek.

Ugyanez az érzelmi predisponáltság szólal meg a regénybeli Kolja diskurzusában, aki képtelen megfelelni a szabad szerelem és az erotika sajátos etikájának, állandó lelkiismeretfurdalással és önmarcangolással tér vissza Szonja, azaz a nagyvonalú, szegény, áldozatvállaló, proletár feleség (s benne a szenvedő Oroszország) alakjához, aki mintegy kőszoborként vet árnyat a két szerető érzéki „szigetére” (TT. 49.). Héla pedig a másik nő nagyvonalú gesztusa által érzi megaláztattnak²⁰ magát, éppen ezért eljuttassa a femme fatale szerepét, és saját akaratától teszi függővé a kapcsolat tartamát: „Rajtam mulik (sic!), hogy meddig és mennyire leszel hozzám kötve. Amig (sic!) ezt tudatosan *akarom*. De abban a percben, hogy az akaratom elzsibbad, bárki kiteszithat a helyemből”. (TT. 61. Kiem. az eredetiben.)

A fentiekből is látszik, hogy a könyvben megírt szeretői viszony semmiképp sem azt a Friedländer által megkívánt „szép” emberi kapcsolatot jelenti, mely az őszinteség és egyetértés szellemében egyesíti a férfit és a nőt. A szövegben ennél sokkal erősebb a férfi hatalomvágya és gyerekes lelkesültségnek álcázott nárcizmusa, melyet a nő – saját istennői szerepének biztosítása végett – akarata mindenhatósága alá

¹⁹ A félelem egyébként nem teljesen hiábavaló, hiszen a kötet írása során Balázs Bélát, aki emigrációja során sem szabadulhat attól a kényszertől, hogy újra és újra bizonyítania kell, milyen erősen hatnak rá a kommunizmus alapelvei, olyan gondolatok kísértik meg, amilyen például a következő: „Ugylátszik (sic!), hogy az elegancia nemcsak külsőséges, nevetséges hiúság (sic!), hanem annak lehetősége, hogy életünket egészen lelkünkhoz szabva, szimbólikusan (sic!) éljük”. (MICHAËLIS és BALÁZS, *Túl a testen...*, 67.)

²⁰ „Mi ez? Alamizsna? Királyi ajándék? Ezzel a levéllel Szonja a nyakamra tette a lábát. És nekem nincs elég erőm, hogy összecsomagoljak és elmenjek, Tőle és Szonjától.” (Uo., 57.)

rendel, hogy újra és újra lelkének sérelmeiről ejtsen szót, amikor a szeretői szerep méltánytalanságait hánytorgatja fel.

Balázs Béla naplójában ezt a dinamikát a következőképpen elemzi:

„Hogy a regény ilyen lett, azt Karin gyermekes hiúsága diktálta. Azt kívánta, hogy a férfi naplója avval végződjék, hogy szeretem. (Legalább a naplója.) A nő naplójának pedig úgy kellett végződnie, ahogy a férfié kezdődik: »nem szeretem«. Megmondta, hogy neki az fájt, hogy én kaptam el a tempót, én voltam az, aki először mondtam: most vége van, ne tovább. Ez fáj neki. Alig tudott belenyugodni. Persze hogy vége van. De ő szerette volna a pontot a végére tenni. [...] Ha fiatalabb és szebb volna, akkor bizonyára nem volnának ilyen ambíciói. [...] A szerető mindig jobban ragaszkodik a tisztelet formáihoz, mert nem érzi úgy magát biztosítva.” (N. 403.)

A férfiúi nagyképűség végeérhetetlen áramlása, és a kényszerű, női játszmák kicsinyes működtetése, ez az, ami a kötetet eltávolítja attól, amit az erotika új diskurzusának tekinthetnénk. Nem íródnak felül általa a sztereotip férfi pozíciók és nem jelenik meg benne az új nő alakzata, hiszen Héla-Karin Michaëlis bejegyzései ugyanazokat a köröket ismétlik, melyek értelmében az elhagyott nő pro forma megdicsőülten lép tovább a férfitől,²¹ aki ezt a megélt érzéki tapasztatokért látszólag hálásan, valójában azonban megkönnyebbülten tudomásul veszi.

A könyv végére érven az olvasóban óhatatlanul felmerül a kérdés, mi is lenne akkor túl a testen? Könnyen adódhat a transzcendenciára éhes válasz, hogy természetesen, a lélek. Olvasható erre tett utalásként az, hogy a narratíva erotikus lendülete (és a férfi nemi potenciálja) akkor rendül meg, amikor menstruációja miatti elvonultsága során meglátja szeretőjében a „halovány kislányt”.²² Ez a ráismerés a lelkiismeret rémít kelti a férfiban, aki ekképp az erotizált (és egyben tárgyiasított, karnális valóságában élvezett) nőben kénytelen az emberi lélekkel szembesülni. A könyv kudarcra felől nézve azonban sokkal erőteljesebb az a metatextuális olvasat, melynek értelmében a testen (innen és) túl tudattalanul bevésődött ideológiák és sztereotip berögződések vannak, melyek épp azt a kritikai szemléletet teszik lehetetlenné, amire a szeretők vállalkoztak. Ígéretük ellenére sem tudnak a polgári, kettős erkölcs fátyla mögé nézni, képtelenek olyan új perspektívában szemlélni saját nemiségüket, testüket és lelküket, ami egy friedländeri értelemben vett „örökké változó, ám szép szerelmi viszony” szexuáletikai ideálját teremthetné meg.

²¹ Ugyanez a megoldása egyébként Karin Michaëlis regényének, a *Das gefährliche Alter*nek is.

²² MICHAËLIS ÉS BALÁZS, *Túl a testen...*, 109, 110, 120, 122.